

УДК 94:376-054.57(=19:477.54)«1914/2010»

С. Г. Кочарян

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА ВІРМЕНСЬКОЇ ГРОМАДИ МІСТА ХАРКОВА (1914-2010)

У статті розглядається історія вірменської національної школи Харкова в 1914-2010 рр. Вірменська школа в Харкові існувала з 1914 р. Найбільшого розвитку вона досягла в 20-ті – 30-ті рр. ХХ ст., коли була загальноосвітньою школою. Протягом усіх періодів свого існування (1914-1941, 1990-1994, 2001-2010) вірменська національна школа Харкова відіграла значну роль у культурному житті вірмен міста.

Ключові слова: історія, Харків, вірмени, школа.

В статье рассматривается история армянской национальной школы Харькова 1914-2010 гг. Армянская школа в Харькове существовала с 1914 г. Наибольшего расцвета она достигла в 1920-е – 1930-е гг., когда была общеобразовательной школой. На протяжении всех периодов своего существования (1914-1941, 1990-1994, 2001-2010) армянская национальная школа Харькова играла значительную роль в культурной жизни армян города.

Ключевые слова: история, Харьков, армяне, школа.

This article deals with the history of Armenian national school of Kharkov in 1914-2010. The Armenian school in Kharkov existed since 1914 year. The greatest development it has reached in 1920 – 1930th when it was a school of general education. During all periods of its existence (1914-1941, 1990-1994, 2001-2010) the Armenian national school of Kharkov played the significant role in cultural life of Armenians in the city.

Key words: history, Kharkov, Armenians, school.

Постановка проблеми. Національна школа завжди була одним з основних центрів культурного життя вірмен у діаспорі. Без вивчення її історії неможливо повністю дослідити становище вірменської громади у певний період її історії. Стаття присвячена історії вірменської національної школи в 1914-2010 рр.

Аналіз актуальних досліджень. Аналізуючи історіографію, слід відзначити, що не має спеціальних досліджень з цієї теми. Період 20-х – 30-х рр. ХХ ст. висвітлюється в дисертаційній роботі К. Б. Пивоварської. Джерельною базою

нашого дослідження були документи Державного архіву Харківської області, статті в періодичних виданнях, а також офіційні сайти вірменських організацій.

Метою статті є аналіз історії вірменської національної школи у Харкові в 1914-2010 рр. на основі джерельних документів.

Виклад основного матеріалу. Вірменська школа в Харкові спочатку існувала як церковнопарафіяльна та перебувала в одному приміщенні із церквою (з 1914 р.) [2]. Після приходу до влади більшовиків школа була передана спочатку у ведення районного комітету народної освіти, а після створення вірменської секції – у ведення губерньського комітету народної освіти

[16, с. 83]. Мотивуючи необхідність цього переходу, завідувач вірменською секцією відзначав, що «вірменська школа як національна, у складі якої в основному діти біженців з Західної Вірменії, вимагає захисту більше, ніж інші школи» [10, арк. 24].

Кількість учнів становила приблизно від 80 до 100 дітей. В 1920-1921 навчальному році школа мала три відділення. Вона була державною та гарантувала середню освіту. Коло предметів, які вивчалися, було дуже широким: російська, українська, вірменська, французька мови, географія, історія культури, природознавство, арифметика, географія України, що викладалися вірменською мовою [9, арк. 134]. Заняття розпочиналися рано вранці в 8.30. У день було по 4, а інколи по 5 уроків.

Серед учителів були як вірмени, так і представники інших національностей, які мали високий рівень освіти і досвід роботи за спеціальністю, що можна побачити з реєстраційного списку 1921 р. [9]:

Плеская Макрун Ованесівна – зав. школою, вища освіта, стаж – 11 років;

Пореугоян Суреш Артовазович – викладач I відділення, вища освіта, стаж – 5 років;

Малхазова Сатенік Яківна – викладач II відділення, середня освіта, стаж – 7 років;

Карапетян Ашот Сергійович – викладач IV відділення, вища освіта, стаж – 6 років;

Черкесова Надія Миколаївна – викладач співу, середня освіта;

Сумська Віра Мойсеївна – викладач французької мови, вища освіта, стаж – 14 років;

Юрченко Лідія Олексіївна – викладач української мови, середня освіта.

Вже в 1921 р. існувала необхідність у відкритті IV відділення школи, що й було здійснено. Як видно з наведеного списку, був затверджений викладач цього відділення. Після створення Харківської вірменської колонії (ХВК) 29 трудова вірменська школа перейшла в її ведення. Для цього в травні 1924 р. був складений договір між колонією та губернським комітетом народної освіти, згідно з яким правління ХВК давалося право призначати та звільняти педагогічний персонал. Правління взяло на себе зобов'язання утримувати школу, для чого через членів Комітету допомоги Вірменії здійснювалися пожертвування [17, Арк. 12]. У серпні 1924 р. Правління ХВК оголосило конкурс на заняття вакансій вчителів школи, була затверджена атестаційна комісія, у яку ввійшли члени правління й завідувач школою Попов'ян. За результатами цього конкурсу 7 учителів одержали право викладати в школі. Прийом документів до школи проводився з 1 по 16 вересня. У зв'язку з перехо-

дом вірменської школи з одного відомства до іншого початок навчального року було перенесено на середину листопада.

4 листопада 1924 р. на правлінні ХВК була зроблена доповідь завідувача школою щодо підготовки до навчання. Із цієї доповіді ми дізнаємося, що в школі було 8 класів – 6 основних і 2 паралельних. Школа працювала по 7-річній програмі, але в той рік у 6 та 7 класи учнів не набрали. Всі предмети викладалися вірменською мовою. Кількість учнів досягала 300 дітей, навчання до 5 класу було безкоштовним. Що стосується матеріального забезпечення, то гостро відчувалася нестача підручників і технічного обладнання. Разом з цим заняття по хімії проводилися в університеті. Велике значення надавалося політграмоті, незважаючи на те, що підручники з цієї дисципліни існували тільки російською мовою [16, с. 87].

На 1925 рік у школі викладали:
математику – А. С. Шавердов,
вірменську мову – Г. Х. Чіфлікян,
української мову – В. А. Попова,
фізкультуру – Р. А. Вартапетов,
малювання – Г. Карапетян,
іноземну мову – Я. А. Авдалов.

Керівниками гуртків були А. А. Каракамян і С. В. Сароян [1].

В 1924 р. для вірменського клубу побудували приміщення на вул. Короленко, 13. Згодом туди ж переїжджає 29 трудова вірменська школа та дитячий садок. Відомо, що в 1925 р. школа ще знаходилася за адресою вул. Чернишевського, 5 [1]. На першому й другому поверхах будинку розташовувалася вірменська школа, а на другому польська. Також на першому поверсі одну єдину аудиторію займала ассирійська школа, кількість учнів якої дорівнювало лише 5 чоловік. В 1936 р. вірменська школа переїжджає в будинок на вул. Пушкінській, 24. До революції 1917 р. тут розташовувалося й вірменське церковнопарафіяльне училище [14, с. 390]. У Харкові також діяла вечірня вірменська робоча школа [8, с. 136].

Вірменські школа та клуб активно співробітничали. Драматичним гуртком керував учитель вірменської мови Сароян. Він поставив п'єсу «Кулі – Пугі» вірменською мовою. Організовувалися концерти вірменської народної музики. Свята влаштовувалися на Новий рік, 1 травня, 7 листопада, під час проведення різних шкільних та позашкільних заходів [14, с. 391].

У відповідності з Довідкою Наркомату освіти про національні школи на 1937/1938 навчальний рік в Україні діяло усього 4 вірменські школи, у яких навчалася 199 учнів, а також 1 вірменсько-ассирійська школа та 1 російсько-

вірменська [13, с. 235-236]. Виходячи з рішень ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У в своїй Постанові від 10 квітня 1938 р. «Про реорганізацію національних шкіл в Україні» визнано недоцільним і навіть «шкідливим» подальше існування національних шкіл, спеціальних національних відділів і класів при звичайних радянських школах [Національні відносини в Україні в ХХ ст., с. 236]. Було вирішено реорганізувати їх у радянські школи звичайного типу. Відповідальність за цю роботу поклали на перших секретарів обкомів, яким разом з Народним комісаріатом освіти доручили до 1 травня 1938 р. подати на затвердження ЦК окремі плани по реорганізації кожної з національних шкіл [13, с. 237]. В 1939/40-му навчальному році 29 трудова вірменська школа була перетворена в російсько-вірменську. Вірменською мовою викладалися предмети з 4 по 10 класи. Початкова школа повністю перейшла на російську мову навчання.

В 1937-1938 рр. були заарештовані директор вірменської школи Вардапетян, та її викладачі: Сароян (вірменська мова), Бжекян (іноземні мови). Вірменська школа працювала до 1941 р. У вересні 1941 р. до неї прийшли учні, але через постійне бомбування заняття припинилися. Так війна поставила остаточну крапку в існуванні вірменської школи в Харкові.

Активізація діяльності вірменської громади України відбувається в кінці 1980-х рр. Це пояснюється двома причинами – новою потужною хвилею вірменської міграції та політикою демократичних реформ, що проводилася в СРСР. Після майже 50-літньої перерви створюються нові вірменські національні організації. В грудні 1989 р. відбулися установчі збори Харківського товариства вірменської культури. Були створені секції історії, культури, народної освіти. Головою товариства обрали директора Палацу культури будівельників, відомого композитора-пісняря Анатолія Азатовича Чилутяна.

За ініціативою товариства була відкрита вірменська недільна школа на базі Харківської СШ №120 ім. В. М. Примакова. Значний внесок у її організацію вніс Оганес Єгорович Міроян. Відкрита лекція по історії Вірменії, яку він прочитав, викликала величезний інтерес у харківських вірмен і сприяла якнайшвидшому відкриттю школи. Надалі О. Є. Міроян читав у школі лекції з історії Вірменії, вів уроки вірменської мови та літератури. Щотижня у вірменській недільній школі заняття проводили викладачі мови та літератури 120 середньої школи Єревана. Інколи заняття присвячувалися певній національній історичній тематиці. Так, в 1990 р., що був оголошений бюро ЦК КП Вірменської РСР роком національного героя полководця Андраніка, вик-

ладачі ознайомили учнів з піснями, віршами, баладами про полководця. Доцент Єреванського педагогічного інституту прочитав лекцію про національного героя. [7]. Єреванські школи також допомагали підручниками.

У вірменській школі влаштувалися різні свята. Так, 27 вересня 1992 р. на честь відкриття нового навчального року відбувся концерт учнів вірменської школи. Одним із основних організаторів концерту була викладач музики Світлана Костянтинівна Заркуа. У концерті приймали участь вокалісти Ельза Муценко, Клавдія Терзян, Світлана Курченко, сестри Алоян, Євгенія Долуханова і Ганна Одакієнко. З танцювальним номером виступили сестри Лілія та Арменуї Гукасян.

Активну підтримку та допомогу вірменській недільній школі надавала завідувач Червонозаводським районним відділом народної освіти Л. І. Нечипоренко [4]. Деякий час директором школи була відома поетеса Анаїт Саркісян. На 1992 р. школу очолював Армен Арамович Давидян. Вірменська недільна школа проіснувала до 1994 р.

Новий етап в історії вірменської національної школи в Харкові був пов'язаний зі створенням в 1999 р. Харківської обласної організації «Вірменська національна громада» (ВНГ). За ініціативою голови правління нової організації Самвела Грандовича Хандаміряна у лютому 2001 р. на базі СШ №110 у Харкові відкрили вірменську недільну школу. Кількість учнів досягла майже 100 чоловік. На вересень 2007 р. діяло 5 класів: два перших, другий, третій і об'єднані четвертий і п'ятий. Також з осені 2004 р. діяв вірменський клас у гімназії №14 [15]. У школі проводилися відкриті уроки за участю дітей різних національностей. Учні школи приймали активну участь у проекті Харківської обласної державної адміністрації «Уроки дружби», де вони в кращих середніх школах області разом із представниками інших національних громад знайомили присутніх зі своєю історією та культурою.

Слід зазначити визначну роль в становленні вірменської недільної школи Ніни Іванівни Баласаян, яка з 2002 р. по 2004 р. була директором школи. Викладацький колектив вірменської школи постійно обновлявся. На 2003 р. історію вірменського народу в школі викладала Тереза Пілоян, вірменську мову – Сусанна Тамазян, вірменську мову й літературу – Метаксія Авагян [3]. На 2004 р. директором школи була Тереза Акоюян, а на 2007 р. – Анаїд Антонян. Наїра Айрапетян, випускниця Єреванського педагогічного інституту, в 2004 р. переїхала до Харкова, а в 2007 р. взяла на себе класне ке-

рівництво 1-м класом [15]. Концерт, присвячений Святу букваря, що відбувся 20 травня 2007 р., організувала вчитель музики Аліса Гушоглян, яка недавно почала працювати в школі [11].

Методистами вірменської недільної школи Харкова при підтримці Комітету освіти ВНГ розроблена програма вивчення вірменської мови для російськомовних вірмен. Ця методика одержала гриф Міністерства освіти і науки, що надало право навчати дітей вірменській мові в недільних школах або факультативно в загальноосвітніх школах як другій іноземній нарівні з англійською або французькою [12].

При Почесному консульстві Республіки Вірменія в Харківській і Сумській областях в грудні 2009 р. відкрився вірменський культурно-освітній центр ім. Г. О. Алтуняна, директором якого стала Метаксія Авакян. 9 січня 2010 р. на базі центру розпочала роботу вірменська школа. Заняття проходять по суботах і неділях. Дітей і дорослих навчатимуть вірменській мові, літературі, історії та географії Вірменії. Також викладатимуться народні танці, народний спів, рукоділля, малювання. На час відкриття вже набрали п'ять класів. Серед планів вірменського культурно-освітнього центру відкриття бібліотеки, галереї, кінозалу, в якому показуватимуть вірменські художні фільми та документальні фільми про Вірменію [5; 6].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вірменська національна школа в Харкові існувала з 1914 р. Найбільшого розвитку вона досягла в 20-ті – 30-ті рр. ХХ ст., коли була загальноосвітньою школою. В цей період у взаємодії з іншими вірменськими організаціями міста вона сприяла культурному розвитку харківських вірмен. Після закриття школи у 1941 р. розпочався майже 50-річний період, коли не існувало жодної вірменської організації в Харкові. Лише в кінці 1980-х рр. за ініціативою нової вірменської організації була створена перша вірменська недільна школа, яка проіснувала до 1994 р. Поява другої вірменської недільної школи в 2001 р. була пов'язана з діяльністю нової вірменської громадської організації Харківської області «Вірменська національна громада». Протягом усіх періодів свого існування вірменська національна школа Харкова відігравала значну роль у культурному житті вірмен міста. Перспектива подальших досліджень полягає у роз-

ширенні географічних рамок дослідження до територіальних меж всієї України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адресно-довідкова книга «Весь Харків на 1925 рік». – Харків, 1925.
2. Адресно-справочная книга «Весь Харьков на 1914». – Харьков, 1914.
3. Баласанян Н. Перемены пошли на пользу / Баласанян Н. // Канч. – 2003. – №1. – С. 2.
4. Без песни горе разрушит мир. // Событие. – 1992. - 7 октября. – С. 3.
5. В Харькове открылся армянский культурно-образовательный центр. // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.panarmenian.net/rus/world/news/41139/>]. Доступ – 30.12.2009.
6. В Харькове с января начнет работать армянская школа на базе культурно-образовательного центра. // [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://analitika.at.ua/news/2010-01-03-542/>]. Доступ – 03.01.2010.
7. Гончар І. Якщо Вірменія тобі рідна / Гончар І. // Ленінська зміна. – 1990. – 14 квітня. – С. 6.
8. Гончаров О. С. Національні меншини Харківщини в умовах здійснення політики коренізації (20-ті – початок 30-х рр. ХХ століття) / О. С. Гончарова. – Дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 2006. – 254 с.
9. ДАХО. – Ф.Р820. – Оп. 1. – Спр. 158.
10. ДАХО. – Ф.Р820. – Оп. 1. – Спр. 38.
11. Маричева А. Праздничное настроение / Маричева А // Канч. – 2004. – № 3. – С. 2.
12. Методика преподавания армянского языка. // Канч. – 2008. – № 1-2. – С. 7.
13. Національні відносини в Україні. Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1994. – 559 с.
14. Оноприенко Т. Из истории харьковских армян / Татьяна Оноприенко // Кеворкян К. Э. Первая столица. – Харьков, 2007. – С. 388-397.
15. Пелевин В. Второе воскресенье сентября / Пелерин В. // Канч. – 2007. – № 4. – С. 1.
16. Пивоварська К. Б. Вірменська національна меншина в Україні у 20-ті – 30-ті роки ХХ століття / К. Б. Пивоварська. – Дис. ... канд. іст. наук. – Полтава, 2003. – 187 с.
17. ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп. 5. – Спр. 1192.